

Salvatore Rugino

Università degli Studi di Brescia

s.rugino@gmail.com

L'esperienza del Sagrat a través dels llocs rituals en l'arquitectura

Resum: Les estructures socials i espacials, així com els llenguatges reconeguts i creats pels mestres del passat ja no són adequats en la nostra època actual. La pertinença a aquestes estructures hui ja no s'associa a la comunitat sinó a la xarxa.

Paraules clau: Ritu; sagrat; identitat; llengües; ciutat

The experience of the sacred through places of ritual in architecture

Abstract: The social and spatial structures, the code as well as the languages recognized and created by the masters of the past are no longer adequate in our present time. Belonging to these

structures today is no longer associated with the community but with the network.

Keywords: Rite; sacred; identity; languages; city

La experiencia de lo sagrado a través de los lugares para rituales en la arquitectura

Resumen: Las estructuras socioespaciales, los códigos así como los lenguajes reconocidos y creados por los maestros del pasado ya no son adecuados en nuestros días. Pertenecer a dichas estructuras hoy ya

no se asocia a la comunidad sino al sistema.

Palabras clave: Rito; sagrado; identidad; lenguajes; ciudad

L'expérience du sacré à travers les lieux de rituels dans l'architecture

Résumé : Les structures socio-spatiales, les codes ainsi que les langages reconnus et créés par les maîtres du passé ne sont plus indiqués de nos jours. Aujourd'hui, appartenir à ces structures

n'est plus associé à la communauté mais au système.

Mots-clés : Rite ; sacré ; identité ; langages ; ville

Introducció

El terme ritu, del llatí *ritus* o ordre establert pels déus en el moment de l'origen del cosmos, es refereix als mites relatius a l'ordre de l'univers, per la qual cosa el ritu pot implicar la capacitat dels éssers humans de reconstituir els orígens del mite repetint l'acció de la creació del cosmos. Aquest procés suposa el coneixement del secret de la vida, és a dir, el mite, el model exemplar, com indicava Mircea Eliade referint-se a la repetició ritual que permet la representació del paradigma real, els esdeveniments que van donar vida a la cultura històrica dels homes. Si considerem el mite com la revelació dels esdeveniments que van donar vida a l'univers, a través del coneixement del sagrat, per mitjà del sacerdot, llavors el mite és el Sagrat mateix. El sagrat és la força que constitueix l'experiència més autèntica.

Va haver-hi un temps en què l'arquitectura tenia un caràcter sagrat, res a veure amb la religió. La mitologia antiga exigia que l'acte de fundació fóra en un lloc sagrat associat a una deïtat. Aquest acte no era més que una acció ritual realitzada pel sagrat. De fet, el ritu no pot separar-se del mite, que no és més que una història o un esdeveniment sagrat expressat mitjançant accions rituals.

Hi ha molts nivells d'interpretació del ritu, les seues formes i característiques. El primer nivell, que segons Victor Turner és fonamental per a entendre el ritu, és la seua funció social i cultural dins del context social; un segon nivell s'identifica a través de la complexitat i varietat dels símbols extrapolats del context, per a llegir millor la seua composició. Això permet desplaçar l'accent des de l'anàlisi del que es reconeix universalment en el ritu, cap a aquelles forces socials ocultes i dissimulades que es plasmen en ell: els objectius implícits en el simbolisme ritual van sovint en sentit contrari als explícits. Turner defineix aquest "simbolisme ritual" perquè són els depositaris de la tradició i la memòria social, símbols que participen en les transformacions.

El ritu transforma qualitativament l'espai amorf del mite en espai sagrat a través del coneixement. Només a través de l'experiència, és a dir, del sagrat, és possible

Introduction

The term rite, from the Latin *ritus* or order established by the gods at the time of the origin of the cosmos, refers to the myths concerning the order of the universe, thus rite may imply the ability of human beings to reconstitute the origins of myth by repeating the action of the creation of the cosmos. This process presumes the knowledge of the secret of life, that is, the myth, the exemplary model, as Mircea Eliade indicated referring to the ritual repetition allowing the re-presentation of the real paradigm, the events that gave life to the historical culture of men. If we consider myth as the revelation of the events that gave life to the universe, through the knowledge of the sacred, by means of the priest, then myth is the Sacred itself. The sacred is the force that constitutes the most authentic experience.

There was a time when architecture had a sacred character, nothing to do with religion. Ancient mythology required that the act of foundation took place on a sacred site associated with a deity. This act was nothing more than a ritual action performed

by the sacred. In fact, rite cannot be separated from myth, which is nothing more than a sacred story or event expressed through ritual actions.

There are many levels of interpretation of rite, its forms and characteristics. The first level, which according to Victor Turner is fundamental to understand the rite, is its social and cultural function within the social context; a second level is identified through the complexity and variety of the symbols extrapolated from the context, in order to better read its composition. This allows the accent to be shifted from the analysis of what is universally recognised in the rite, towards those hidden and concealed social forces that take shape in it: the implicit objectives in ritual symbolism often go in the opposite direction to the explicit ones. Turner defines this "ritual symbolism" because they are the repositories of tradition and social memory, symbols participating in transformations.

Rite qualitatively changes the amorphous space of myth into sacred space through knowledge. Only through experience, i.e. the sacred, is it possible to understand rite and myth, i.e. the secret of life and its

comprendre el ritu i el mite, és a dir, el secret de la vida i la seua creació. L'ésser humà a través de l'experiència, el ritu, el mite i el sagrat, troba i ocupa l'espai de la representació, on construeix la seua pròpia realitat, la seua pròpia identitat. El terme "espai" es refereix no sols a l'espai físic, sinó també a les activitats quotidianes que ens permeten expressar les nostres identitats. El concepte d'espai, per tant, està lligat al d'identitat, ja que triem lliurement quins centímetres, metres o quilòmetres compartir.

En la societat, que ja coneixem, estudiem i teoritzem, el que va sorgir fins fa uns mesos va ser la necessitat d'una re-identificació contínua. Igual que els líquids que no conserven la seua forma durant molt de temps, la societat i la seua estructura canvien constantment de manera imprevisible. Això ens porta a continus canvis (actes terroristes, canvi climàtic, pandèmies, etc.) que no permeten una visió optimista i planificadora del futur, fent-nos viure en la incertesa i la impotència. Les estructures socials i espacials, els codis i els llenguatges reconeguts i creats pels mestres del passat ja no són adequats en la nostra època actual. La pertinença a una d'aquestes estructures hui ja no està associada, com abans, a la comunitat sinó a la xarxa. La comunitat està al corrent de les eleccions i supervisa les normes i codis per a dissenyar o construir l'espai, siga públic o privat. La xarxa funciona de manera diferent i només permet dos tipus d'activitat: connexió i desconnexió. És possible canviar i moure's amb facilitat; la comunitat era un lloc segur i tranquil·litzador, la xarxa és insegura, és un camp de mines imprevisible i que fa por, i per això la gent sol preferir adoptar solucions ancorades en el passat.

Hui ens trobem en un punt intermedi, en un buit que ens permet reflexionar sobre com redissenyar les nostres vides, les nostres ciutats i les nostres llars. Com redissenyarem les nostres ciutats o llars, després de la gran ona (Covid-19) que ha imposat una distància, un buit, entre nosaltres? Per a introduir els possibles escenaris que poden donar-se a causa dels esdeveniments que han afectat recentment el món sencer podríem prendre com a exemple la *Gran Ona de Hokusai*. Aquesta obra té la capacitat de transmetre tant aspectes simbòlics com espirituals. Pot llegir-se com un contrast entre les forces de la naturalesa que planen sobre la fragilitat humana.

creation. The human being through experience, rite, myth and the sacred, finds and occupies the space of representation, where he builds his own reality, his own identity. The term "space" refers not only to physical space, but also to everyday activities that allow us to express our identities. The concept of space, therefore, is linked to that of identity, as we freely choose which centimetres, metres or kilometres to share.

In the society, which we already know, study and theorise, what emerged up to a few months ago was the need for continuous re-identification. Like liquids that do not preserve their shape for a long time, society and its structure is constantly changing in an unpredictable way. This leads us to continuous changes (terrorist acts, climate change, pandemics, etc.) that do not allow an optimistic and planning vision of the future, making us live in uncertainty and powerlessness. The social and spatial structures, codes and languages recognised and created by the masters of the past are no longer adequate in our present time. Belonging to one of these structures today is no longer associated, as it once was, with

the community but with the network. The community is aware of the choices and supervises the rules and codes for designing or building the space, whether it is public or private. The network works differently and allows only two types of activity: connection and disconnection. It is possible to change and move around easily; the community was a safe and reassuring place, the network is insecure, it is an unpredictable, scary minefield and that is why people often prefer to embrace solutions anchored to the past.

Today we find ourselves in a middle ground, in a vacuum that allows us to reflect on how to redesign our lives, our cities and our homes. So how are we going to redesign our cities or homes, after the great wave (Covid-19) that has imposed a distance, a void, among us? In order to introduce the possible scenarios that may occur due to the events that have recently affected the whole world we could take as an example *Hokusai's Great Wave*. This work has the capacity to convey both symbolic and spiritual aspects. It can be read as a contrast between the forces of nature looming over human frailty.

Figura 1. K. Hokusai, The Great Wave de Kanagaw, 1830

Figure 1. K. Hokusai, The Great Wave of Kanagaw, 1830

Aquests esdeveniments ens han colpejat com un gran tsunami, trastocant la nostra manera de pensar i de viure, però sobretot la manera d'habitar els espais públics i privats.

L'espai s'ha convertit en una entitat virtual, on la realitat desapareix i es converteix en el seu contrari. Tot està a distància, les relacions es produeixen simultàniament des de diferents parts del món, però com diu Jean Baudrillard, els fets desapareixen i donen pas a una aparença exactament oposada. Els esdeveniments i les relacions es viuen com a espectadors, no en primera persona, sinó filtrats i seleccionats a través de notícies superposades i imatges tràgiques o espectaculars. El resultat és que l'espai dels esdeveniments que s'ha colat en el nostre espai personal, a través de les xarxes socials, no és real sinó imaginari.

No obstant això, els fluxos i les ciutats són reals, no irreal o surrealistes, no són els escenaris d'una pel·lícula o un videojoc. Com encaixarà tot aquest món imaginari en la

These events have hit us like a great tsunami, overturning our way of thinking and living, but above all the way of inhabiting both public and private spaces.

Space has become a virtual entity, where reality disappears and becomes its opposite. Everything is at a distance, relations take place simultaneously from different parts of the world but, as Jean Baudrillard says, facts disappear and give way to an exactly opposite appearance. Events and relationships are

experienced as spectators, not in the first person, but filtered and selected through overlapping news and tragic or spectacular images. The result is that the space of events that has overbeatingly into our personal space, by means of social networks, is not real but imaginary.

However, flows and cities are real, not unreal or surreal, they are not the scenarios of a film or a video game. How will this entire imaginary world fit

nostra vida quotidiana quan recuperem el buit, la distància a la qual ens han obligat els recents esdeveniments pandèmics? Aquesta pregunta no té una resposta immediata, per la qual cosa tractarem d'imaginar un possible escenari, un camí a través de l'anàlisi de la ciutat d'Agrigent, que des de fa anys experimenta una estratificació superposada i multijugadora entre l'espai real, construït pels fluxos d'una ciutat contemporània, i l'espai virtual. Això es posa de manifest a través d'un gran buit: la zona arqueològica, per estar tancada, en el centre de la ciutat, que representa l'espai del sagrat, representat per aquest mitjà a través de les petjades de la història associades a l'expressió ritual de la societat. Els rituals quotidians i la realitat desapareixen, substituïts pel contrari del que era, o es creia que era, o potser mai va existir, per una hiperrealitat que suggereix, per contrast, que la realitat sí que existeix al nostre voltant. Els éssers humans són conduïts cap a aqueixa terra del centre, construïda a partir dels records, que no és ni la realitat ni la fantasia, sinó la realitat virtual, on la caricatura, la presència de múltiples identitats, porta a perdre el rumb adorant la imatge reflectida, com Narcís, en lloc d'afrontar els vertaders problemes.

No obstant això, podríem observar que un esdeveniment, un artefacte, una zona de la ciutat no pot convertir-se en el seu contrari, ja que ha d'existir. Tanmateix, segons Baudrillard, l'associació entre el signe i el real és arbitrària, els signes ja no funcionen per si mateixos, és a dir, no expressen res més que a si mateixos. És la realitat la que ha d'ajustar-se a ells, en cas contrari deixa de ser creïble.

La condició actual

La condició actual de sobreviure en una realitat construïda només a base de records o de múltiples identitats (que s'usen per a diferents ocasions), que són difícils de recordar o reconstruir, porta a viure en una condició present construïda per les experiències del passat. La manera d'experimentar el present porta a la impossibilitat d'imaginar el futur. Aquesta oscil·lació entre la vida quotidiana i les necessitats de les ciutats contemporànies i, sobretot, del futur, ja s'ha produït de manera absurda, especialment després de la Gran Ona.

in our daily lives as we regain the void, the distance forced on us by the recent pandemic events? This question has no immediate answer, so we will try to figure out a possible scenario, a path through the analysis of the city of Agrigento, which for years has been experiencing a overlapping, multiplayer stratification between real space built by the flows of a contemporary city, and virtual space. This is highlighted through a great void: the archaeological area, because it is enclosed, in the centre of the city, which represents the space of the sacred, hereby represented through the traces of history associated with the ritual expression of society. Daily rituals and reality disappear, replaced by the opposite of what it was, or was believed to be, or perhaps never existed, by a hyperreality that suggests, by contrast, that reality does exist all around us. Human beings are led towards that land at the centre, built from memories, which is neither reality nor fantasy, but virtual reality, where the caricature, the presence of multiple identities, leads to losing one's direction by worshipping the reflected image, like Narcissus, rather than facing the real problems.

However, we could observe that an event, an artefact, a city area cannot become its opposite as it must exist. Nonetheless, according to Baudrillard, the association between sign and real thing is arbitrary, signs no longer function on their own, i.e. they express nothing but themselves. It is reality that must conform to them, otherwise it is no longer credible.

The current condition

Tway from tT Today's condition of surviving in a reality built only on memories or multiple identities (to be worn for different occasions), which are difficult to remember or to reconstruct, leads to living in a present condition constructed by the experiences of the past. The way of experiencing the present leads to the impossibility of imagining the future. This swinging between everyday life and the needs of the contemporary and, especially, the future cities has already absurdly occurred, especially after the Great Wave.

Aquest escenari ja havia sigut previst en 1984 d'Orwell¹, quan Winston (un personatge del llibre), els hàbits del qual s'havien convertit en instints, ja no podia recordar la seua pròpia ciutat. L'única imatge que li quedava en la ment era la d'una ciutat en ruïnes, amb edificis apuntalats per bigues de fusta i mala herba creixent pertot arreu. Va aconseguir eixir del seu estat d'addicció, generat per la societat de consum, victoriós sobre si mateix. Malgrat això, la imatge de la ciutat com un lloc desproveït d'objectes i identitat, com un corredor blanc, continuava passant per la seua ment. Vivint en tal limitació, en una realitat en la qual el món exterior ha sigut sostret a l'experiència², on l'única finestra oberta a la societat i al món és una pantalla, l'home viu en un present construït a partir de les experiències i sensacions precudes, determinant una imatge distorsionada del futur. Aquesta condició, resultant de la precarietat dels projectes de l'home, que busca agafar certes del passat, crea una forta sensació de desorientació; en conseqüència, explicar tot remetent-se i secundant-se en l'experiència, en el que ja coneixem, és com buidar la mar amb un poal³.

Tornant al corredor blanc de Winston, i imaginant una ciutat que es trontolla amb el consum ràpid de l'experiència, com si la vida fluïra dins d'una pel·lícula a la qual se li haguera afegit un bucle, concretant així una seqüència que es repeteix ad infinitum sense que res nou puga modificar-la, es prefigura òbviament una ciutat desproveïda d'objectes i d'identitat. És evident, dins d'aquesta referència, una falta d'atenció, de distància de relació amb els esdeveniments, i amb tot el que representa el contemporani, el real. Aquesta distància entre la societat i els esdeveniments condueix, segons els experts en relacions, a una falta de compromís a llarg termini i a la impossibilitat d'imaginar un lloc més enllà del present. L'acció més gran d'aquesta mena de societat, que ha creat la ciutat contemporània, és consumir i no produir.

És evident que aquesta condició va ser causada per la societat de consum. Mentre que els nostres avantpassats eren principalment productors, nosaltres som exclusivament consumidors. Per això no vam mostrar atenció i no donem importància als esdeveniments, per la qual cosa tot s'usa i es consumeix en poc temps. En aquest sentit és important, a través de les paraules de Zygmunt Bauman⁴, analitzar el significat d'aquesta inversió: del pensament a llarg termini al pensament a curt termini.

This scenario had already been foreseen in Orwell's¹ 1984 when Winston (a character in the book), whose habits had turned into instincts, could no longer remember his own city. The only image left in his mind was of a city in ruins, with buildings propped up by wooden beams and weeds growing all over the place. He managed to emerge from his addiction condition, generated by the consumer's society, victorious over himself. Despite this, the image of the city as a place deprived of objects and identity, like a white corridor, kept running through his mind. Living in such limitation, in a reality in which the outside world has been taken away² from experience, where the only window open on society and the world is a screen, mankind lives in a present constructed from lived experiences and sensations, determining a distorted image of the future. This condition, resulting from the precariousness of man's projects, which seeks to grasp certainties from the past, creates a strong sense of disorientation; consequently, explaining everything by referring to and relying on experience, on what we already know, is like emptying the sea with a bucket³.

Returning to Winston's white corridor, and imagining a city that totters with the rapid consumption of experience, as if life were flowing within a film to which a loop had been added, thus specifying a sequence that repeats itself ad infinitum without anything new being able to modify it, a city devoid of objects and identity is obviously prefigured. It is evident, within this reference, a lack of attention, of distance of relationship with events, and with everything that represents the contemporary, the real. This distance between society and events leads, according to relationship experts, to a lack of long-term commitment and the impossibility of imagining a place beyond the present. The greatest action for this type of society, which has created the contemporary city, is to consume and not to produce.

It is evident that this condition was caused by the consumer society. While our ancestors were primarily producers, we are exclusively consumers. That is why we do not show attention and do not give importance to events, thus everything is used and consumed in a short time. In this respect it is important, through the words of Zygmunt Bauman⁴, to analyse the meaning of this inversion: from long-term to short-term thinking.

“La duració de l’atenció humana s’ha reduït, però encara més significativa és la reducció del temps dedicat a la previsió i la planificació. En totes les èpoques el futur ha sigut incert, però el seu capritx i la seua volatilitat mai s’han sentit amb tanta intensitat com hui [...]. Mai s’ha sentit tant fortament com hui que el futur és [...] inescrutable, impermeable, incognoscible i, en última instància, fora del control humà [...]. El “present”, per tant, no limita el “futur”, i no hi ha res en el present que permeta endevinar, i molt menys visualitzar, la forma de les coses que vindran. El pensament a llarg termini, i fins i tot els compromisos a llarg termini, semblen mancar de sentit.”⁵

En aquestes paraules, encara que no de manera explícita, es fa evident la cerca constant d’una identitat per part de l’home, d’un motiu. És precisament la falta d’identitat la que determina la falta d’interès per què percebem com a futur. En el present no hi ha res que pugui identificar-se com a catalitzador dels esdeveniments futurs, però sobretot res que pugui donar forma als esdeveniments. Aquesta estructura de pensament no projecta l’atenció humana cap a esdeveniments allunyats del quotidià. Això condueix a un nou període històric en el qual les relacions, de qualsevol naturalesa, són a curt termini.

En el passat, l’home posseïa en nàixer una identitat nacional inicial, vinculada al lloc on s’havia criat. Aquest tipus d’identitat sembla ser menys important, sembla haver desaparegut en una societat multiètnica i multicultural on les cultures, els sentiments nacionals i religiosos es mesclen, a vegades fins i tot es funden. Ja no hi ha identitats definides per la pertinença a llocs, ja no hi ha receptes infal·libles d’identitat. Vivim en una societat d’identitats múltiples, recordant les paraules de Stuart Hall: “com la diversitat cultural és cada vegada més el destí del món modern, i l’absolutisme ètnic un tret regressiu de la modernitat tardana, el perill més gran sorgeix hui de les noves i velles formes d’identitat nacional i cultural que intenten assegurar la seua identitat adoptant versions tancades de la cultura o la comunitat o negant-se a comprometre [...] amb els difícils problemes que sorgeixen en intentar viure amb la diferència.”⁶

“Human attention span has shrunk, but even more significant is the shrinking of the time devoted to foresight and planning. In all ages the future has been uncertain, but its capriciousness and volatility has never been felt as keenly as it is today [...]. Never has it been felt as strongly as it is today that the future is [...] inscrutable, impermeable, unknowable, and ultimately beyond human control [...]. The “present”, therefore, does not constrain the “future”, and there is nothing in the present that allows one to guess, much less visualise, the shape of things to come. Long-term thinking, and even long-term commitments, appear to be meaningless.”

In these words, even if not explicitly, man’s constant search for an identity, for a reason, is evident. It is precisely the lack of identity that determines the lack of interest in what we perceive as the future. In the present there is nothing that can be identified as a catalyst for future events, but above all nothing that can give shape to events. This structure of thought does not project human attention to events far removed from the

everyday. This leads to a new historical period in which relationships, of whatever nature, are short-term.

In the past, man possessed at birth an initial national identity, linked to the place where he was brought up. This type of identity seems to be less important, it seems to have disappeared in a multi-ethnic, multi-cultural society where cultures, national and religious sentiments mix, sometimes even blend. There are no longer identities defined by belonging to places, there are no longer infallible recipes for identity. We live in a society of multiple identities, recalling the words of Stuart Hall: “as cultural diversity is increasingly the destiny of the modern world, and ethnic absolutism a regressive feature of late modernity, the greatest danger today arises from new and old forms of national and cultural identity that attempt to secure their identity by adopting closed versions of culture or community or by refusing to engage [...] with the difficult problems that arise from trying to live with difference”.⁶

Aprenem a viure amb la diversitat, però no ens obrim a una visió dels esdeveniments i de les diferències construïdes des de diversos punts de vista. Bastaria amb canviar el nostre punt de vista per a fer desaparèixer les diferències, les diversitats i les identitats. N'hi ha prou amb mirar al cel, fixar la mirada en l'horitzó, on el cel i la terra s'uneixen per a parlar dels elements que uneixen a la humanitat. Des de sempre, els homes han mirat al cel i, fascinats per ell, han après al llarg dels segles a conèixer els camins del cel. Per això, la posició de les estrelles, la rotació de la Terra, els cicles del Sol i de la Lluna s'han considerat sempre com un punt de referència per als esdeveniments.

En l'horitzó, on s'uneixen el cel i la terra, el temps celeste se suma al temps terrestre. Aquest últim, cal assenyalar-ho, corre cap endarrere en comparació amb el temps terrestre; així es pot afirmar, segons les lleis de l'astronomia, que el passat és el futur, ja que el temps celeste flueix cap endarrere, fent que els canvis infringits pel flux del temps terrestre modifiquen els aspectes d'aquesta inversió. No ens referim al passat recent com a instrument d'investigació, sinó a un passat remot, a un coneixement i comprensió superiors que transcendeixen les barreres del temps i l'espai.

Tot això ens porta a conèixer la nostra posició actual en el flux del temps. I si volem comprendre aquestes inversions, aquestes modificacions, és a dir, el futur, no tenim més remei que mirar al passat. Les modificacions produïdes per la inversió del temps, en els llocs, determinen canvis físics sobre els aspectes teòric-simbòlics del pensament produït per a la realització dels artefactes arquitectònics. Per això és important modificar els territoris de la memòria introduint objectes arquitectònics capaços de modificar l'estat dels llocs. Aquestes modificacions es produeixen sense que l'home actue directament sobre la naturalesa de les coses. Això significa que si, en un moment de la història, un temple o una església es van construir d'acord amb orientacions reals o imaginàries específiques, hui aquests llocs simbòlics ja no tenen el mateix significat. Com ja s'ha dit, els signes ja no funcionen per si mateixos, no conserven el significat que el ritual els havia atribuït.

We learn to live with diversity, but we do not open ourselves up to a view of events and differences constructed from several points of view. It would be enough to change our point of view to make differences, diversities and identities disappear. All we have to do is look up to the sky, fix our gaze on the horizon, where the sky and earth come together to talk about the elements that unite mankind. Since the very beginning, people have always looked up to the sky, and fascinated by it, they have, over the centuries, learnt to know the skyways. For this reason, the position of the stars, the rotation of the Earth, the cycles of the Sun and the Moon have always been considered as a reference point for events.

On the horizon, where heaven and earth come together, celestial time is added to terrestrial time. The latter, it must be pointed out, runs backwards compared to terrestrial time; thus it can be affirmed, according to the laws of astronomy, that the past is the future, since celestial time flows backwards, leading the changes inflicted by the flow of terrestrial time to modify the aspects of this inversion. We do not refer to the recent past as an instrument

of investigation but to a remote past, to a higher knowledge and understanding that transcends the barriers of time and space.

All this leads to the knowledge of our present position in the flow of time. And if we want to understand these reversals, these modifications, in other words the future, we have no choice but to look into the past. The modifications produced by the inversion of time, in the places, determine physical changes on the theoretical-symbolical aspects of the thought produced for the realisation of the architectural artefacts. This is why it is important to modify the territories of memory by introducing architectural objects capable of modifying the state of places. These modifications take place without man acting directly on the nature of things. This means that if, at one point in history, a temple or church was built according to specific real or imaginary orientations, today these symbolic locations no longer have the same meaning. As stated above, signs no longer function on their own, they do not retain the meaning that the ritual had attributed to them.

Referent a això, és de gran importància el relat del pare de la ciència anomenada astroarqueologia,⁷ Sir Norman Lockyer,⁸ sobre la diferència d'orientació de dos temples atenesos. Compte l'existència, en l'Acropoli d'Atenes, d'un temple arcaic anterior (Hekatompedon), construït cap al 570-550 aC, testificat per documents històrics, que va ser demolit al final de la Primera Guerra Persa, en el 490 aC, i substituït per un altre conegut com l'antic Partenó, també destruït en el 480 aC durant la Segona Guerra Persa i posteriorment substituït per l'actual Partenó. El substancial per a Sir Norman Lockyer no són els esdeveniments que van determinar la construcció, sinó que, a través de la seua anàlisi dels plans dels dos temples, li va cridar l'atenció la diferent orientació del Partenó antic i del nou.

Si haguérem de descriure la posició dels dos temples en relació amb la ubicació geogràfica, haurien de mantenir la mateixa orientació i ser paral·lels. Aquest seria el cas si observem la seua posició segons el concepte tradicional que els llocs de culte estan vinculats a una direcció precisa, referida a l'eixida del sol o a la posició d'una estrella concreta en el cel. Llavors es va preguntar si era possible que l'orientació lleugerament diferent fóra resultat de lleugers canvis en l'amplitud (posició en el cel) del sol o de les estrelles causats per canvis en l'obliquïtat de la terra. Les seues investigacions van demostrar que, a través de la direcció de l'alineació d'aquests edificis respecte a una estrella o al sol, era possible traçar el moment precís de la seua fundació. I és per això que els dos temples, presos com a exemple, no són paral·lels ni tenen la mateixa orientació axial.

Per tant, si el pas del temps modifica els esdeveniments traçats, quasi amb força, però també simbòlicament, en els llocs dels homes, per què molestar-se hui a conservar un objecte arquitectònic, a preservar la seua identitat que ja no posseeix ni la seua funció ni la seua lògica simbòlic-compositiva? No és fàcil respondre a aquesta pregunta, perquè mentre no alliberem la identitat de la realitat, la història i el context, mai podrem imaginar una cosa contemporània que pugui donar vida a la identitat i projectar-la cap al futur. No pot ser només un monument estàtic, sinó que ha d'experimentar-se a la ciutat contemporània, que ja no ha de veure's amb les regles i els ulls del passat.

In this regard, the account of the father of the science called astroarchaeology,⁷ Sir Norman Lockyer,⁸ about the difference in the direction of two Athenian temples is of great importance. He tells of the existence, on the Acropolis of Athens, of an earlier archaic temple (Hekatompedon), built around 570-550 B.C., testified by historical documents, which was demolished at the end of the First Persian War in 490 B.C. and replaced by another known as the old Parthenon, also destroyed in 480 B.C. during the Second Persian War and later replaced by the present Parthenon. What is substantial for Sir Norman Lockyer is not the events that determined the construction but, through his analysis of the plans of the two temples, he was struck by the different orientation of the old and the new Parthenon.

If we were to describe the position of the two temples in relation to the geographical location, they would have to maintain the same orientation and be parallel. This would be the case if we look at their position according to the traditional concept that places of worship are linked to a precise direction, referring to the rising of the sun or the position of a particular star in the sky. He then asked himself

whether it was possible that the slightly different orientation resulted from slight changes in the amplitude (position in the sky) of the sun or stars caused by changes in the obliquity of the earth. His research showed that through the direction of the alignment of these buildings to a star or the sun, it was possible to trace the precise moment of their foundation. And it is for this reason that the two temples, taken as an example, are not parallel and do not have the same axial orientation.

Therefore, if the passage of time modifies the events traced, almost forcefully but also symbolically, in men's places, why bother today to preserve an architectural object, to preserve its identity which no longer possesses either its function or its symbolic-compositional logic? It is not easy to answer this question, because as long as we do not free identity from reality, history and context, we will never be able to imagine something contemporary that can give life to identity and project it into the future. It cannot just be a static monument, but it should be experienced in the contemporary city, which should no longer be seen with the rules and eyes of the past.

En un dels seus escrits, Rem Koolhaas⁹ diu que el creixement humà exponencial fa que el passat siga massa xicotet per a ser viscut. Continua dient que com més abusem de la història, menys interessant es torna per al present, convertint-se a vegades en una càrrega tan enorme que asfixia l'evolució de la vida de la ciutat i sobretot dels seus habitants. Una ciutat que, sempre segons Koolhaas, ja no existeix, una ciutat que ja no construeix una identitat perquè es bolca en una experimentació incontrolable. Com a reflexió sobre les necessitats del món contemporani, considera que el centre de la ciutat és un contenidor que, si no conté elements antics, nous, estables i dinàmics, només es converteix en una gran càrrega per a si mateix. La ciutat contemporània alliberada d'aquest centre és una ciutat amb molts centres que es troben en els seus suburbis. L'error que es comet, en planificar les ciutats, és definir els límits de les peces que la componen, en lloc de comprendre la complexitat i la dinàmica que pot sorgir de la composició del puzzle. No cal limitar-se a definir o traçar línies teòriques entorn del centre. Cal propiciar noves possibilitats, noves accions, noves lògiques obertes a les necessitats del present però també del futur.

Cas d'estudi: la ciutat d'Agrigento

Agrigento no pot ser mortificada, des d'un punt de vista purament funcional, en la seua vida quotidiana per un buit urbà definit, precisament, per límits teòrics. Aquest buit urbà, la Vall dels Temples, que és el vertader nucli de la ciutat d'Agrigento, ha d'assumir la funció de "centre" històric-urbà. Ha de ser viscut plenament com un patrimoni hibridat, de diferents cultures del passat i del present, i no obviat com si fóra un obstacle per a la dinàmica de la ciutat.

Des del punt de vista d'una civilització tecnològicament avançada, com llegim en *Metapolis*¹⁰, la millor manera de transmetre i protegir el patrimoni és incrementar-lo i no encaixar-lo. L'arqueologia clàssica estudiava, catalogava i mostrava les restes del passat com a matèria inerta. Per a incrementar el patrimoni hem de considerar els fragments, les restes, com a elements urbans vius i actius que reben i transmeten informació. Aquests fragments convertits en documents urbans poden aportar informació de la

In one of his writings, Rem Koolhaas⁹ says that exponential human growth makes the past too small to be lived in. He goes on to say that the more we abuse history the less interesting it becomes for the present, sometimes becoming such an enormous burden that it suffocates the evolution of city life and above all their inhabitants. A city that, again according to Koolhaas, no longer exists, a city which no longer builds an identity because it is turned towards uncontrollable experimentation. As a reflection on the needs of the contemporary world, he considers the centre of the city to be a container that, if it does not contain old, new, stable, dynamic elements, only becomes a great burden to itself. The contemporary city freed from this centre is a city with many centres to be found in its suburbs. The mistake that is made, in planning cities, is to define the limits of the pieces that compose it, rather than to understand the complexity and the dynamics that can arise from the composition of the puzzle. One must not stop at defining or drawing theoretical lines around the centre. It is necessary to propitiate new

possibilities, new actions, new logics open to the needs of the present but also of the future.

Case study: the city of Agrigento

Agrigento cannot be mortified, from a purely functional point of view, in its everyday life by an urban void defined, precisely, by theoretical limits. This urban void, the Valley of the Temples, which is the true nucleus of the city of Agrigento, should assume the function of an historical-urban "center". This must be fully experienced as a hybridized heritage, from different cultures of the past and present, and not bypassed as if it were an obstacle to the dynamics of the city.

From the point of view of a technologically advanced civilization, as we read in *Metapolis*¹⁰, the best way to hand down, and protect, the heritage is to increase it and not to fence it in. Classical archaeology studied, catalogued and displayed the remains of

història de la ciutat, i ordenar les petjades genètiques dels nostres avantpassats. Les noves construccions deuen, entre altres coses, utilitzar aquestes petjades i tècniques de sedimentació, considerant-les com una successió de capes cristal·litzades i no cristal·litzades, com a mitjà d'informació d'un passat i un present superposats. Aquesta ciutat multicapa resultant posarà així de manifest, de forma molt natural, la seua estructura multicapa, mostrant així la superposició natural de necessitats constantment diferents d'una societat que avança cap al futur.

Per tant, és necessari preveure un nou concepte d'arqueologia¹¹ com una nova visió de la memòria i la identitat. Aquestes variables han fet que la ciutat deixi d'estar envoltada de muralles i s'expandisca fóra d'elles, trencant els seus límits i envaint el que abans era el paisatge de la ciutat: el camp. Així, es produeix un estrany fenomen: els habitants del camp es traslladen a la ciutat abandonant-la i, en conseqüència, la ciutat s'expandeix per a donar-los més espai, arribant al camp.

Cal assenyalar que la ciutat contemporània ja no es veu com un lloc homogeni, sinó com una cosa fragmentada i discontinua. Aquests fragments de ciutats semblen viure de la seua pròpia autonomia quasi com si foren xicotets centres històrics, reproducció de models idealitzats: el territori urbanitzat és substituït per una xarxa de xicotetes ciutats.¹²

Figura 2. La vall dels temples d'Agrigento

Figure 2. The valley of the temples of Agrigento

the past as inert matter. In order to increase heritage we must consider the fragments, the remains, as living and active urban elements that receive and transmit information. These fragments converted into urban documents can provide information of the city's history, and order the genetic traces of our ancestors. New constructions must, among other things, use these traces and sedimentation techniques, considering them as a succession of crystallized and non-crystallized layers, as means of information of an overlapping past and present. This resulting multilayer city will thus highlight, in a very natural way, its multilayer structure, thus showing the natural overlapping of constantly different needs of a society that advances towards the future.

Therefore, it is necessary to envisage a new concept of archaeology¹¹ as a new vision of memory and

identity. These variables have meant that the city was no longer surrounded by walls but that it expanded outside the walls, breaking its boundaries and invading what was previously the landscape of the city: the countryside. Thus, a bizarre phenomenon occurs: the inhabitants of the countryside move to the city abandoning it and consequently the city expands to provide more space for them, reaching the countryside.

It must be pointed out that the contemporary city is no longer seen as a homogeneous place but as something fragmented and discontinuous. These fragments of cities seem to live of their own autonomy almost as if they were small historical centers, reproduction of idealized models: the urbanized territory is replaced by a network of small cities.¹²

La ciutat contemporània és un conjunt difús d'objectes multifuncionals, centres comercials, zones industrials, fàbriques, aparcaments, fragments de territori urbà que defineixen la seua nova identitat. Per això no té sentit buscar límits i fronteres. Hui dia no hi ha raó per a buscar alguna cosa que ja no pot existir perquè reduiria la ciutat a una congestió de realitats múltiples, tancades dins d'uns límits. La lògica a la qual hem de remetre'ns no és la de buscar i traçar els límits, quasi sempre tranquil·litzadors, de la ciutat o de les seues àrees en la planimetria, sinó la d'analitzar i observar la ciutat a través de les seues diferents superestructures o superposicions, llegint-la a través dels seus nivells de complexitat, considerant així el territori, la ciutat i els seus fragments no com a siluetes superposades sinó tridimensionalment com a elements que posseeixen la seua pròpia força.

Les noves tecnologies digitals avançades han modificat el camp visual i, en conseqüència, les estructures lògiques relacionades amb ell, anul·lant la relació definida per l'espai entre el centre d'observació i l'observador. Per això ja no pot haver-hi una frontera, un límit, sinó simplement un centre que recull tota la informació, representa el lloc de convergència i no el marge.

Entendre aquesta complexitat significa comprendre el que existeix, en el cas d'Agrigent, entre el viaducte de Morandi i la veïna Vall dels Temples, així com els encreuaments de l'autopista, la ciutat antiga i el poble de Moisés. Tot això ha de conduir a la comprensió no dels límits o fronteres entre aquestes zones, sinó del que existeix entre elles, és a dir, entre els buits urbans. Per això, la Vall dels Temples ha de ser considerat com el nou centre de la ciutat d'Agrigent i no el marge que separa les seues diferents àrees. Cada part viu de la seua pròpia autonomia morfològica i el seu propi comportament que podríem definir com un enclavament.¹³

L'enclavament no és més que la inversa del que es concebia en l'urbanisme huitcentista com una malla regular que defineix i regula la ciutat. Aquesta part de la ciutat sorgeix de les necessitats i desitjos residencials i d'una altra mena dels ciutadans amb escassos recursos

The contemporary city is a diffuse set of multifunctional objects, shopping centers, industrial zones, factories, parking lots, fragments of urban territory that define its new identity. This is why it makes no sense to search for limits and boundaries. Today there is no reason to search for something that can no longer exist because it would reduce the city to a congestion of multiple realities, closed within boundaries. The logic to which we must refer is not to search for and trace the mostly reassuring boundaries of the city or of its areas in the planimetry, but to analyse and observe the city through its different superstructures or superimpositions, reading it through its levels of complexity, thus considering the territory, the city and its fragments not as overlapping silhouettes but three-dimensionally as elements that possess their own strength.

The new advanced digital technologies have modified the visual field and consequently the logical structures related to it, cancelling the relationship defined by the space between the center of observation and the observer. This is

why there can no longer be a border, a limit but simply a center that collects all the information, represents the place of convergence and not the margin.

To understand this complexity means to understand what exists, in the case of Agrigento, between the Morandi viaduct and the neighbouring Valley of the Temples, as well as the freeway junctions, the ancient city and the Moses village. All this must lead to the understanding not of the limits or boundaries among these areas, but to what exists in between these areas, that is in between the urban voids. That is why the Valley of the Temples must be considered as the new center of the city of Agrigento and not the margin that separates its different areas. Each part lives of its own morphological autonomy and its own behavior that we could define as an enclave.¹³

The enclave is nothing but the inverse of what was conceived in the nineteenth-century urban planning as a regular mesh that defines and regulates the city. This part of the city arises from

econòmics. Sorgeixen de l'espontaneïtat de la vida quotidiana i per això van començar a aparèixer àguiles rampants i estàtues mitològiques als jardins privats però també als carrers. Hui assistim a una inversió: ja no hi ha icones de la mitologia o de la imatgeria fantàstica, sinó icones religioses. És el nou paisatge híbrid, ja no natural sinó híbridat pel desig de l'home comú.

Aquest profund canvi pràctic i conceptual ha de buscar-se a través de l'anàlisi d'aquelles estructures lògiques que condueixen a aquesta modificació: l'arquitectura, el paisatge i l'arqueologia. Aquestes tres estructures han patit una profunda transformació, influïda per la manera de viure i percebre la vida. L'arquitectura va a la recerca d'una forma, o no forma, que reflectisca ja no a l'home de la societat industrial, sinó a l'home de la societat digital. Està oberta a noves situacions, a noves dinàmiques dictades per la societat de la informació, capaç de reinventar tot el que li envolta, d'ampliar els seus coneixements, de donar respostes a preguntes i formular altres noves.

Abans de parlar de paisatge cal analitzar el significat de la naturalesa. En l'era industrial, la naturalesa i els seus recursos eren explotats; hui, en l'era digital, la naturalesa ha de ser atresorada. En conseqüència, el paisatge de l'era de la informació és un contenidor de fluxos de diversa índole; si considerem la ciutat com un paisatge, els seus edificis són les muntanyes.¹⁴ L'arqueologia ja no es considera com un cadàver que emergeix de les aigües, sinó com un element estratificat que ens permet "llegir" el passat, però també com un catalitzador o una interfície per a la ciutat del present. Tractar de lligar els fils dels molts temes que hem començat a teixir, però que quasi mai han arribat a bon port, ens porta a experimentar constantment una ambivalència immediata, simple i genuïna cada vegada que intentem donar una resposta al problema de la identitat, l'arquitectura, el paisatge i l'arqueologia. I la confusió que provoca en les nostres ments també és genuïna, ja que no existeix una recepta infal·lible per a resoldre els problemes als quals condueix aquesta confusió.

the residential and otherwise needs and desires of those the citizens with little financial resources. They originated from the spontaneity of daily life and that is why rampant eagles and mythological statues began to appear in private gardens but also in the streets. Today we are witnessing an inversion: there are no longer icons of mythology or fantastic imagery, but religious icons. This is the new hybrid landscape, no longer natural but hybridized by the desire of the common man.

This profound practical and conceptual change must be sought through the analysis of those logical structures that lead to such a modification: architecture, landscape and archaeology. These three structures have undergone a profound transformation, influenced by the way of living and perceiving life. Architecture goes in search of a form, or non-form, that reflects no longer the man of the industrial society, but the man of the digital society. It is open to new situations, to new dynamics dictated by the information society, capable of reinventing everything that surrounds it, to expand its knowledge, to give answers to questions and formulate new ones.

Before talking about landscape we need to analyze the meaning of nature. In the industrial era, nature and its resources were exploited; today, in the digital age, nature must be treasured. Consequently, the landscape of the age of information is a container of flows of various kinds; if we consider the city as a landscape, its buildings are the mountains.¹⁴ Archaeology is no longer considered as a corpse emerging from the waters, but as a stratified element that enables us to "read" the past, but also as a catalyst or an interface for the city of the present. Trying to tie together the threads of the many themes that we have begun to weave, but hardly ever brought to fruition, leads to us constantly experiencing an immediate, simple and genuine ambivalence everytime we attempt to give an answer to the problem of identity, architecture, landscape and archaeology. And the confusion it causes in our minds is also genuine as there is no foolproof recipe for solving the problems to which this confusion leads.

Conclusions

L'espai, els codis, els llenguatges reconeguts per la comunitat científica fins fa pocs anys, ja no són adequats per al nostre temps actual, perquè ja no estan associats a la continuïtat històrica sinó a la xarxa, regada com una sèrie d'informacions que encara poden ser associades al ritual, que s'erigeix com la capacitat de reconstituir els orígens del mite. Si considerem el mite com la revelació dels esdeveniments que van donar vida a l'univers, a través del coneixement del Sagrat, llavors el mite és el Sagrat mateix. El Sagrat és la força que constitueix l'experiència més autèntica.

A través de l'experiència construïda només pels records o les identitats múltiples, passant pel corredor blanc de Winston, per la comprensió de Lochyer de la inversió del temps celeste respecte al temps terrestre, i la consegüent interpretació de l'arqueologia ja no com un fragment catalogat inert sinó com un transmissor viu d'informació, fins a les estructures lògiques modificades per les tecnologies digitals, recorrent a les paraules de Bauman es pot afirmar que no estem vivint la fi de la història, ni el principi de la fi. Estem en el llindar d'una altra gran transformació.¹⁵ Aquest camí, a vegades incert, ha portat a comprendre que el real resideix en el desig de l'home comú. I és aquest desig, a través de la comprensió de la dinàmica de la vida d'una ciutat, el que ha de transformar-se en un lloc de confluència, en un centre urbà actiu, i ja no determinat per límits o fronteres teòriques.

Notes

- ¹ George Orwell, 1984 (Milan: Arnaldo Mondadori Editore, 1983), 101.
- ² Ibidem, 100: Es fa referència a la frase "Big Brother is watching you que és la base del programa de televisió, Big Brother, emès en els últims deu anys a tot el món, que abstrau als concursants de la vida quotidiana submergint-los en una realitat modificada.
- ³ Zigmunt Bauman, *Intervista sull'identità* (Roma-Bari: Laterza, 2003), VII.
- ⁴ Zygmunt Bauman és un sociòleg britànic d'origen polonès-jueu. De 1971 a 1990 va ser professor de Sociologia en la Universitat de Leeds. A la fi de la dècada de 1980, va adquirir una certa fama gràcies als seus estudis resumits en els textos: *Liquid Life and Liquid Modernity*.

Conclusions

The space, the codes, the languages recognized by the scientific community until a few years ago, are no longer adequate for our current time, as they are no longer associated with historical continuity but with the network, regaded as a series of information that can still be associated with the ritual, which stands as the ability to reconstitute the origins of the myth. If we consider the myth as the revelation of the events that gave life to the universe, through the knowledge of the Sacred, then the myth is the Sacred itself. The Sacred is the force that constitutes the most authentic experience.

Through the experience built only by memories or multiple identities, passing from Winston's white corridor, from Lochyer's understanding of the inversion of celestial time with respect to terrestrial time, and the consequent interpretation of archaeology as no longer an inert catalogued fragment but a living transmitter of information, to the logical structures modified by digital technologies, resorting to Bauman's words it can be affirmed that we are not living at the end of history, nor at the beginning of the end. We are on the threshold

of another great transformation.¹⁵ This path, at times uncertain, has led to the understanding that the real lies in the desire of the common man. And it is this desire, through the understanding of the dynamics of the life of a city, which must be transformed into a place of confluence, into an active urban center, and no longer determined by theoretical limits or boundaries.

Footnotes

- ¹ George Orwell, 1984 (Milan: Arnaldo Mondadori Editore, 1983), 101
- ² Ibidem, 100: reference is made to the phrase "Big Brother is watching you", which is the basis of the television program, Big Brother, aired in the last ten years around the world, which abstracts the contestants from everyday life by immersing them in a modified reality.
- ³ Zigmunt Bauman, *Intervista sull'identità* (Roma-Bari: Laterza, 2003), VII.
- ⁴ Zygmunt Bauman is a British sociologist of Polish-Jewish origins. From 1971 to 1990 he was professor of Sociology at the University of Leeds. In the late 1980s, he gained some fame thanks to his studies summarized in the texts: *Liquid Life and Liquid Modernity*.

⁵ Zigmunt Bauman, *Intervista sull'identità* (Roma-Bari: Laterza, 2003), 110 (trad. Autor).

⁶ *Ibidem*, 99.

⁷ La arqueoastronomia pot aplicar-se a totes les cultures i èpoques. Els significats derivats de l'observació acurada del cel que poden variar d'una cultura a una altra; no obstant això, hi ha mètodes científics que poden aplicar-se en totes les cultures examinant les creences antigues i a través dels quals es poden aconseguir interpretacions arqueoastronòmiques. Potser és la necessitat d'equilibrar els aspectes socials i científics de la arqueoastronomia el que va portar a Clive Ruggles a descriure-la com "un dels camps de treball acadèmic de major i millor qualitat, d'una banda, però l'especulació incontrolada de la qual pot fregar fàcilment la bogeria, per un altre."

⁸ Sir Norman Lockyer va ser el pare de la ciència que es denomina arqueoastronomia, a la qual va anomenar astroarqueologia. Aquests conceptes estan expressats en la seua obra més important que es va publicar en 1894 titulada *The Dawn of Astronomy*.

⁹ Rem Koolhaas, *Junkspace* (Macerata: Quodlibet, 2006), 27.

¹⁰ AA. VV., *Metapolis* (Barcelona: Actar, 2004), see the entry on archaeology in the *Metapolis* dictionary.

¹¹ Sally, R., Binford, *New Perspectives in Archaeology* (Chicago: Aldine Transaction, 1968), 63: Per *Nova Arqueologia* no s'entén la descrita per Lewis Binford que, en una sèrie d'articles, i posteriorment en el volum titulat *New Perspectives in Archaeology* (1968), es va posicionar en contra de l'historicisme cultural de matriu idealista que, gràcies a Boes, havia dominat l'antropologia fins a aqueix moment. Binford i els seus col·legues es van rebel·lar contra el principi que cada fenomen cultural era únic i irrepetible, negant així tot valor als procediments comparatius entre diferents contextos ètnics i històrics. En la base de la *Nova Arqueologia* estava també el principi que totes les comunitats humanes reaccionen de manera similar davant estímuls i situacions similars. La cultura d'una comunitat està determinada per l'entorn que ocupa i la tecnologia de què disposa (també anomenades "variables tecnoambientals").

¹² Mirko Zardini, *Paesaggi Ibridi* (Milan: Skira, 1999), 22.

¹³ Cino Zucchi, "Enclave: la città delle minorities," En *Paesaggi Ibridi*, ed. Mirko Zardini (Milan: Skira, 1999), 31.

¹⁴ AA. VV., *Metapolis* (Barcelona: Actar, 2004), 451.

¹⁵ Zigmunt Bauman, *Intervista sull'identità* (Roma-Bari: Laterza, 2003), 101.

Referències de les imatges

Figura 1: [artsandculture.google.com](https://www.artsandculture.google.com/)

Figura 2. Fotografia de l'autor

⁵ Zigmunt Bauman, *Intervista sull'identità* (Roma-Bari: Laterza, 2003), 110.

⁶ *Ibidem*, 99.

⁷ Archaeoastronomy can be applied to all cultures and eras. The meanings derived from careful observation of the sky that can vary from culture to culture; however, there are scientific methods that can be applied across cultures by examining ancient beliefs and through which archaeo-astronomical interpretations can be reached. It is perhaps the need to balance the social and scientific aspects of archaeoastronomy that led Clive Ruggles to describe it as "one of the fields of academic work of the highest and finest quality on the one hand, but whose uncontrolled speculation can easily border on folly on the other".

⁸ Sir Norman Lockyer was the father of the science that is called archaeoastronomy, which he called astroarchaeology. These concepts are expressed in his most important work that was published in 1894 entitled *The Dawn of Astronomy*.

⁹ Rem Koolhaas, *Junkspace* (Macerata: Quodlibet, 2006), 27.

¹⁰ AA. VV., *Metapolis* (Barcelona: Actar, 2004), see the entry on archaeology in the *Metapolis* dictionary.

¹¹ Sally, R., Binford, *New Perspectives in Archaeology* (Chicago: Aldine Transaction, 1968), 63: by new archaeology, new archaeology does not mean the one described by Lewis Binford who, in a series of articles, and later in the volume entitled

New Perspectives in Archaeology (1968), took a stand against the cultural historicism of idealist matrix that, thanks to Boas, had dominated anthropology up to that moment. Binford and his colleagues rebelled against the principle that each cultural phenomenon was unique and unrepeatably, thus denying any value to comparative procedures between different ethnic and historical contexts. At the base of the *New Archaeology* there was also the principle that all human communities react in a similar way to similar stimuli and situations. The culture of a community is determined by the environment it occupies and the technology at its disposal (also called "techno-environmental variables").

¹² Mirko Zardini, *Paesaggi Ibridi* (Milan: Skira, 1999), 22.

¹³ Cino Zucchi, "Enclave: la città delle minorities," in *Paesaggi Ibridi*, ed. Mirko Zardini (Milan: Skira, 1999), 31.

¹⁴ AA. VV., *Metapolis* (Barcelona: Actar, 2004), 451.

¹⁵ Zigmunt Bauman, *Intervista sull'identità* (Roma-Bari: Laterza, 2003), 101.

Image references

Figure 1. From [artsandculture.google.com](https://www.artsandculture.google.com/).

Figure 2. Photograph by author.

Bibliografia

Bibliography

- AA.VV. *Metapolis*. Barcelona: Actar, 2004.
- Baudrillard, Jean. *Simulacri e impostura. Bestie, beaubourg, apparenze e altri oggetti*. Roma: PGreco, 2008,1981.
- Bauman, Zigmunt. *Intervista sull'identità*. Roma-Bari: Laterza, 2003.
- Binford, Sally, R. *New Perspectives in Archaeology*. Chicago: Aldine Transaction, 1968.
- Koolhaas, Rem. *Junkspace*. Macerata: Quodlibet, 2006.
- Orwell, George. 1984. Milan: Arnoldo Mondadori Editore, 1983.
- Zardini, Mirko. *Paesaggi Ibridi*. Milan: Skira, 1999.
- Turner, Victor. *Dal rito al teatro*. Bologna: Il Mulino, 2014.